

Tidig identifiering och stödåtgärder för läsning och skrivning i en finlandssvensk kontext

Ann-Katrine Risberg, Pia Vataja, Nea Kronberg

Skribenterna är speciallärare och doktorander och arbetar som projektforskare vid Niilo Mäki Institutet.

Ann-Katrine Risberg

Pia Vataja

Nea Kronberg

I de finländska skolorna ges stöd enligt en trestegsmodell: allmänt stöd, intensifierat stöd och särskilt stöd. För att trygga elevernas lärande och utveckling är det av avgörande betydelse att man så tidigt som möjligt sätter in rätt stöd för eleven. För att upptäcka dessa elever är regelbundna kartläggningar av läs- och skrivförmågan viktiga ända från skolstarten i årskurs ett.

Inledning

Pelle har haft svårt att lära sig läsa och skriva sedan årskurs 1. Han hade svårt att minnas vad bokstäverna heter och att förknippa rätt bokstav med rätt bokstavsljud. Under hela årskurs 1 fick han stödundervisning av klassläraren och specialundervisning på deltid av specialläraren.

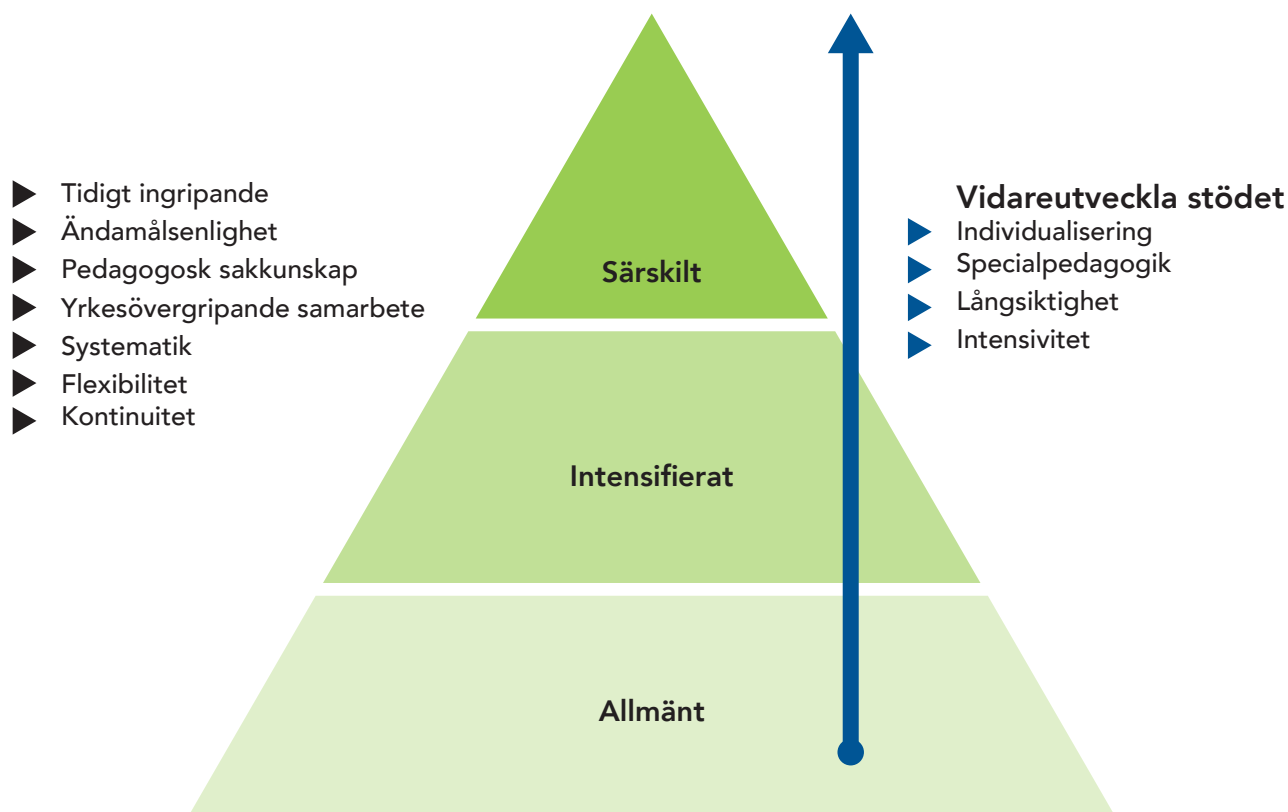
Specialläraren jobbade med att träna läsning på många olika sätt, både i klass och individuellt. Pelle spelade mycket det finlandssvenska digitala lässpelet, Spel-Ett, både i skolan och hemma. I april administrerade specialläraren ILS-kartläggningar i läsning och skrivning med hela klassen.

Pelles resultat var väldigt svaga. Efter att Pelle knäckt läskoden och lärt sig läsa i årskurs 1 fortsatte hans lässvårigheter i årskurs 2 och 3 vilket också ILS-kartläggningarna visade. Klassläraren och specialläraren insåg fort att Pelle behöver mera stöd samt flera olika stödformer för att stärka både läsflyt och läsförståelse, men också rättstavning. De märkte också att stödbehovet måste bli ännu mera regelbundet och planlagt för Pelle. Lärarna tog upp ärendet i skolans pedagogiska stödgrupp och gjorde en pedagogisk bedömning för Pelle. Pelle började få intensifierat stöd och fick en plan för lärandet. I planen beskrevs hurdana stödformer Pelle fått och vilka stödformer han hade behov av för att bättre klara av sin skolgång.

Trestegsstödet

I Finland är det varje elevs rättighet att få grundläggande utbildning av god kvalitet och

möjlighet till handledning för lärande och skolgång under alla skoldagar. I skolarbetet ska alla elevers förutsättningar och behov beaktas och eleven har rätt att få tillräckligt med stöd för inläring och skolgång genast då behov uppstår. Detta förhindrar att problemen förvärras och att långvariga effekter uppkommer. I de nationella styrdokumenterna i Finland betonas en skola för alla, vilket innebär att eleverna i skolan är inkluderade med syftet att alla elever ska få stöd i första hand i sin egen närskola och i sin egen klass. För att trygga elevernas lärande och utveckling är det av avgörande betydelse att vid rätt tidpunkt sätta in rätt nivå och form av stöd för eleven. Elevens stöd ges enligt trestegsmodellen genom 1. allmänt, 2. intensifierat och 3. särskilt stöd. Den pedagogiska sakkunskapen och lärarnas samarbete i att upptäcka behovet av stöd samt att planera och genomföra stödet är viktigt.

Trestegsstödet, från lukimat.fi

För att trygga elevernas lärande och utveckling är det av avgörande betydelse att vid rätt tidpunkt sätta in rätt nivå och form av stöd för eleven.

För att stödja lärande och skolgång görs lösningar i såväl inlärningsmiljöer samt i bemötandet av den enskilda elevens behov. Varje elev ska ha möjlighet att utifrån sina förutsättningar få uppleva framgång i sitt lärande och utvecklas som människa. Syftet med de tre stödformerna är att stödja elevens inläring. Allmänt stöd är det stöd som eleven i första hand får av sin klass- eller ämneslärare. Stödet kan ges i klassen genom differentiering av undervisningen eller som stödundervisning av klass- eller ämnesläraren eller som specialundervisning på deltid av specialläraren. Stödet är ofta mer tillfälligt. Om det allmänna stödet inte räcker och om eleven behöver mera regelbundet stöd och flera olika stödformer samtidigt har eleven rätt till intensifierat stöd för att tillgodogöra sig undervisningen. Beslutet om att påbörja intensifierat stöd görs i skolans pedagogiska stödgrupp i yrkesövergripande samarbete och i samråd med vårdnadshavarna och grundar sig på den pedagogiska bedömning som klassläraren eller klassföreståndaren gjort. Efter beslutet görs en plan för elevens lärande. I planen för elevens lärande beskrivs elevens framsteg i studier och skolgång, de undervisningsarrangemang och det stöd som eleven behöver. Om stödformerna är otillräckliga och eleven trots dessa stödåtgärder inte uppnår de allmänna målen i läroplanen, har eleven rätt till särskilt stöd. Särskilt stöd ges elever som inte i tillräcklig utsträckning når målen för tillväxt, utveckling och lärande, trots flera former av stöd. I och med det särskilda stödet ökar omfattningen av specialundervisningens

och speciallärarens roll i anordnandet av elevens undervisning. För att inleda särskilt stöd måste utbildningsanordnaren fatta ett skriftligt beslut i enlighet med förvaltningslagen. Innan beslutet fattas, ska utbildningsanordnaren höra eleven och elevens vårdnadshavare eller lagliga företrädare. Beslutet om särskilt stöd ska fastslå elevens huvudsakliga undervisningsgrupp, eventuella skolgångshandledarjänster och andra tjänster som eleven behöver, samt vid behov undantagsarrangemang i undervisningen. Ett beslut ska alltid motiveras. Motiveringarna till beslutet ska ingå i den pedagogiska utredningen och i eventuella utlåtanden.

Om ett beslut om särskilt stöd fattas under den grundläggande utbildningen utan att eleven fått intensifierat stöd, ska beslutet basera sig på en ny utvärdering av elevens situation, till exempel till följd av en olycka eller svår sjukdom. Behovet av särskilt stöd ska granskas efter årskurs två och innan eleven uppflyttas till årskurs sju. Beslutet om särskilt stöd ska också alltid granskas om elevens behov av stöd förändras på de punkter som bestäms i beslutet. För granskningen görs en ny pedagogisk utredning om eleven. Om behovet av stöd kvarstår, fattas ett nytt beslut om särskilt stöd. Om det visar sig att eleven inte längre behöver särskilt stöd, fattas ett beslut om att stödet avslutas. Eleven övergår därefter till intensifierat stöd.

Efter beslutet om särskilt stöd ska en individuell plan för hur undervisningen ska ordnas utarbetas för eleven. Planen ska beskriva den undervisning och det övriga stöd som eleven ska få i enlighet med beslutet om särskilt stöd. Alla stödåtgärder ska antecknas i den individuella planen. Den individuella planen är en skriftlig plan som beskriver målen för och innehållet i elevens lärande och skolgång, undervisningsarrangemangen, de pedagogiska metoderna samt det stöd och den handledning som eleven behöver. Elevens lärare ska utarbeta planen

tillsammans med eleven och vårdnadshavaren, om det inte finns något uppenbart hinder för det. Vid behov anlitas också andra sakkunniga. Inom särskilt stöd, kan individualisering av lärokursen i ett läroämne tillämpas. Detta innebär att den eftersträlvade nivån för elevens lärande bestäms utifrån elevens förutsättningar. Målen och innehållet i en individualiserad lärokurs ska härledas ur de allmänna målen och innehållet i läroämnet för den aktuella årskursen. Ett beslut för varje ämne skall göras separat.

Barn med grava funktionsvariationer eller en svår sjukdom, som inte på nio år kan nå de mål som ställts upp för den grundläggande utbildningen, kan omfattas av förlängd läroplikt. Den förlängda läroplikten upphör när den grundläggande utbildningens lärokurser har fullgjorts eller när det har förflutit 11 år sedan elevens läroplikt började.

Kartläggning av läsning och skrivning

Kartläggning av elevers läs- och skrivförmåga hör till en av många viktiga uppgifter för en speciallärare i de första årskurserna i grundskolan i Finland. I den finländska nationella läroplanen för grundläggande utbildning betonar man vikten av att tidigt upptäcka eventuella svårigheter och att ge stöd genast då behov uppstår (Utbildningsstyrelsen, 2014). Stort fokus läggs således på bl.a. tidig identifiering av elever i risk för läs- och skrivsvårigheter redan på hösten i årskurs 1. Hur ofta och när man därefter kartlägger eleverna samt med vilka kartläggningsmaterial varierar från kommun till kommun. I de svenska skolorna i Finland har man länge använt sig av kartläggningsmaterial som är utarbetade och normerade i Sverige. Den svenska befolkningen i Finland utgör endast 5%, vilket gör att marknaden för dylika material är liten. En del av materialen från Sverige har under årens lopp fått finlandssvenska normer via olika forsknings- och utvecklingsprojekt, men man har även utarbetat några helt nya material. Trots att språket

är gemensamt för svenska elever i Finland med elever i Sverige, handlar det ändå om olika utbildningssystem, läroplaner och kulturer som behöver tas i beaktande. Ur elevperspektiv är det också mera rätt att resultaten jämförs med en elevgrupp från den egna kontexten.

ILS- Individuell Läsning och Skrivning

I inledningen nämndes att Pelles läs- och skrivförmåga kontrollerats regelbundet med materialet *ILS – Individuell Läsning och Skrivning* (Risberg m.fl., 2019 ; Vataja m.fl., 2020). ILS-materialet är ett relativt nytt finlandssvenskt material för kartläggning av elevers läs- och skrivförmåga redan från skolstarten i årskurs 1 och därefter med uppgifter som görs i april i årskurserna 1, 2, 3 och 5. Syftet med ILS-materialet är att *kartlägga* alla elevers läs- och skrivförmåga för att kunna *identifiera* eventuella läs- och skrivsvårigheter samt *följa upp* elevernas läs- och skrivutveckling. En systematisk användning av det här kartläggningsmaterialet ger överskådlig information om elevernas läs- och skrivutveckling samt om deras eventuella svårigheter till och med årskurs 5. Med stöd av materialet kan man också utvärdera effekten av eventuella stödinsatser som gjorts.

Hur är då materialet uppbyggt? Och vilka uppgifter ingår i materialet? I kartläggningen av elever som nyss börjat i årskurs 1 ingår de fonologiska uppgifterna *Första ljudet i ord* samt *Hur många ljud hör du?* Därtill finns uppgifterna *Benämna bokstäver*, *Skriva bokstäver*, *Känna igen ord*, *Skriva ord* samt *Läsa pseudoord*. Alla uppgifter görs i grupp förutom *Benämna bokstäver* och *Läsa pseudoord*. Resultaten i den här kartläggningen av nybörjare ger läraren en bild av bl.a. vilka elever som kan vara i behov av extra stöd i sin läs- och skrivinläring för att förebygga kommande eventuella läs- och skrivsvårigheter. Det ger även läraren information om vilka elever som redan behärskar de grundläggande färdigheterna och som kan vara

i behov av extra utmaningar för att behålla sin motivation för skolan.

De övriga uppgifterna som ingår i materialet följer samma struktur i alla årskurser och har normer för april för respektive årskurs. Uppgifterna i ILS-materialet fokuserar på grundläggande läsförmåga med fokus på säkerhet, korrekthet och hastighet samt rättstavningsförmåga. Materialet är uppbyggt så att det finns uppgifter som är olika för varje årskurs, men även identiska uppgifter som är avsedda för uppföljning av läs- och skrivförmågan i varje årskurs (s.k. uppföljningsuppgifter). Genom resultaten från speciellt uppföljningsuppgifterna får läraren information om varje elevs individuella utveckling till och med årskurs 5.

En del uppgifter genomförs i grupp, medan andra görs individuellt med eleverna. I grupp gör eleverna uppgifterna Läs meningar och Skriva ord. Läs meningar är en tidsbegränsad uppgift som avser att mäta elevernas läsflyt vid tyst läsning. I Skriva ord kontrolleras hur väl eleverna behärskar alla bokstäver och olika former av ljudenlig och ljudstridig stavning. De övriga läs-uppgifterna (Läs ord, Läs pseudoord och Läs text) genomförs individuellt och är tidsbegränsade till 45 sekunder (ord- och pseudoord) och 60 sekunder (läs text). Elevernas prestationer i uppgifterna ger läraren värdefull kvalitativ information om elevernas läs- och skrivförmåga. Är eleven mera säker och får ett bra resultat då det gäller högläsning av en löpande text, men får ett lägre resultat vid läsning av ord och pseudoord? Eller har eleven stora svårigheter med att läsa en löpande text, medan orden och pseudorden löper bättre? Och vilken typ av felläsningar gör eleven? Eller är det kanske så att läsningen fungerar tillfredsställande, medan eleven visar större svårigheter med stavningen?

ILS-kartläggningen kompletteras gärna med andra typer av uppgifter, som t.ex. läsförståelse,

hörförståelse och ordförståelse för att få en så heltäckande bild som möjligt av elevens läs- och skrivförmåga.

Stödåtgärder för läsning och skrivning i undervisningen

Då eleverna inleder skolgången i första klass är speciallärarna särskilt mycket närvarande i klassrummen och bekantar sig med eleverna för att lära känna dem, deras styrkor och behov av stöd. Redan då läggs grunden för att det är en naturlig del av skolans vardag att tidvis delta i undervisning i mindre grupp eller på två hand med specialläraren. Specialläraren har ett antal timmar reserverade för undervisning med elever i årskurs ett och den här resursen fokuseras på modersmål och litteratur (svenska) och matematik.

I svenskundervisningen är stödet för läsutvecklingen det centrala arbetsfältet för specialläraren. Klassläraren differentierar undervisning och läromaterial för alla elever i klassen, vilket möjliggörs redan inom ramen för det allmänna stödet. Man arbetar med strukturerad läsundervisning och övar fonem-grafem-kopplingen för en bokstav i taget, ofta på basis av en gemensam läsebok. De elever som redan behärskar grundläggande avkodning arbetar med längre texter och uppgifter som passar dem. Specialläraren arbetar parallellt med klassläraren med att systematiskt repetera och förstärka elevernas bokstavsinlärning och övningar i att ljuda ihop bokstäverna. Eleverna jobbar med specialläraren i klassrummet eller ett annat utrymme. Ofta är läsundervisning på två hand mycket effektiv då det gäller att lära sig avkoda, men också smågruppsarbete ingår. Arbetet kan ta en kort stund av lektionen så att många elever hinner besöka specialläraren, eller så jobbar man en hel lektion med ett särskilt tema hos specialläraren. Specialläraren erbjuder varierande övningar och utnyttjar konkreta material som bokstavskort, tuschtavlor, plastbokstäver, häftmassa, bokstavsklossar, bild-bokstavskort m.m. för att repetera och befästa.

Spel-Ett är ett digitalt spel vars avsikt är att befästa och repetera kopplingen mellan ljud och bokstav. *Spel-Ett* baseras på det finskspråkiga *Ekapeli*, vars grundidé utvecklades av professor emeritus Heikki Lyytinen vid Jyväskylä universitet. Syftet med *Spel-Ett* är att erbjuda omfattande övning i bokstav-ljud-kopplingarna, som är den grundläggande färdigheten för läsutvecklingen. Dessutom tränar spelet läsning av korta ord. Övningen sker i form av ett spel med element som belöningar och uppdrag vilka är bekanta från spelvärlden och bidrar till att elevernas motivation för övningen upprätthålls. *Ekapeli* har sedermera utvecklats i olika versioner på otaliga språk runt världen under namnet *Graphogame*. Spelet finns gratis tillgängligt via etablerade apptjänster och fungerar på såväl smarttelefoner som lärplattor och datorer. Under de senaste fyra åren har *Spel-Ett* laddats ner 70 000 gånger, varav 56 000 nedladdningar skett i Sverige.

Läsläxorna är mycket viktiga för läsutvecklingen i årskurserna 1 och 2, men även i årskurserna 3 till 6. Längden på texterna differentieras enligt elevernas läsnivå. En princip som många klasslärare i nybörjarundervisningen följer är att eleverna har läsläxor helst varje skoldag i veckan. Eleverna läser läsläxorna minst tre gånger där hemma, eller så många gånger att läsningen flyter. Det är mycket viktigt att en vuxen lyssnar på läsläxan där hemma. I skolan lyssnar klass- eller specialläraren på den inövade läsläxan. På det här sättet kan man visa för eleven hur viktig läsningen är, följa upp läsutvecklingen samt stödja avkodningen och förståelsen.

I slutet av årskurs 1 förväntas eleverna kunna läsa ord och korta meningar. Parallellt med att man erbjuder tidigt stöd följs elevernas läs- och skrivutveckling upp under den första årskursen och på så vis klarnar det också vilka elever som trots det tidiga stödet är i behov av intensifierat stöd för att nå målen. Under det andra skolåret koncentreras läsundervisningen allt mer på utvecklingen av

läsflyt (automatisering, korrekthet och prosodi). Utvecklingen av läsförståelse får en allt mer betydande roll. Elever som haft svårt med inläringen av bokstav-ljudkopplingar och ljudningsteknik behöver ofta också jobba för att utveckla den ortografiska läsningen. I årskurs två upptäcks också elever som lärt sig den grundläggande avkodningstekniken men har svårigheter med att automatisera läsningen. Läsningen kan enbart automatiseras genom tillräcklig träning. Texter, uppgifter och läxor differentieras för alla elever utifrån deras läsnivå. Texterna bör utgå från en lämplig längd och svårighetsgrad för att upprätthålla elevernas läsmotivation men även utveckla läsförmågan. Specialläraren erbjuder i sin undervisning varierande texter och övningssätt för att motivera eleverna till övning, som t.ex. flashcards med högfrekventa ord, rallyläsning, minutläsning, turläsning, parläsning och repeterad läsning. Intensiva övningsperioder är att föredra och då kan man t.ex. besluta att andra läxor utelämnas och att eleven under en period jobbar hemma med enbart läsrelaterade övningar.

Ett alldeles nytt finlandssvenskt material för att stödja utvecklingen av läsflyt (automatisering och korrekthet) är det digitala spelet *Spel-Ett Läsflyt*. Spelet har utvecklats inom Inläring och Stöd-projektet vid Niilo Mäki Institutet. Det prövades i en interventionsstudie med 277 finlandssvenska elever i årskurs två och tre under vårterminen 2021. Övningarna i *Spel-Ett Läsflyt* baseras på stadieteori om läsning (Ehri, 1998; Seymour m.fl., 2003) och målsättningen är att stödja övergången till den ortografiska läsningen. Då baseras läsningen på större enheter än fonem, i svenskan antas dessa enheter i huvudsak bestå av morfem. Övningsinnehållet i *Spel-Ett Läsflyt* består av högfrekventa svenska ändelser (morfem) kombinerade med de ord som ändelserna ofta förekommer tillsammans med i t.ex. barnlitteratur. Syftet är att befästa automatiseringen av dessa vanliga morfem. Spelet innehåller också övningar i att läsa högfrekventa ord, framför allt

pronomen och prepositioner. Målsättningen är att Spel-Ett Läsflyt kostnadsfritt ska finnas tillgängligt från och med hösten 2022.

Sammanfattning

I den finlandssvenska skolan följer specialundervisningen vissa grundläggande riktlinjer för stödåtgärder till elever i behov av stöd för läs- och skrivinlärning. Målsättningen är att det är en naturlig del av skolvardagen för alla elever att delta i specialundervisning vid behov. Stödet ska finnas tillgängligt genast då eventuella svårigheter visar sig oberoende av stödnivå. Mycket viktigt är att också elever som ännu inte har tydliga svårigheter tidigt erbjuds förebyggande stödåtgärder. För att upptäcka dessa elever är regelbundna kartläggningar av läs- och skrivförmågan viktiga ända från skolstarten i årskurs ett. Med stöd av t.ex. materialet ILS-Individuell Läsning och Skrivning kan specialläraren lättare nå målen för specialundervisningen.

Referenser

Ehri, L. C. (1998). Grapheme-phoneme knowledge is essential to learning to read words in English. I J. L. Metsala, & L. C. Ehri (Eds.), *Word recognition in beginning literacy* (pp. 3–40). Taylor & Francis Group.

Risberg, A.-K., Vataja, P., Plyhm, L., Lerkkanen, M.-K., Aro, M., Westerholm, J., & Salmi, P. (2019). ILS – Individuell Läsning och Skrivning. Kartläggningsmaterial för åk 1, 2, 3 och 5. Lärarhandledning. Niilo Mäki Institutet.

Utbildningsstyrelsen (2014). *Grunderna för läroplanen för den grundläggande utbildningen 2014*. Utbildningsstyrelsen.

Seymour, P. H. K., Aro, M., & Erskine, J. M. (2003). Foundation literacy acquisition in European orthographies. *The British Journal of Psychology*, 94(2), 143–174. <https://doi.org/10.1348/000712603321661859>

Vataja, P., Risberg, A.-K., Lerkkanen, M.-K., Aro, M. & Salmi, P. (2019). ILS – ett nytt finlandssvenskt material för kartläggning av läsning och skrivning. *NMI-Bulletin*